

فرا تحلیل پژوهشهای انجام یافته در زمینه کوچ نخبگان

دکتر کیومرث فلاحی*

بخش دوم

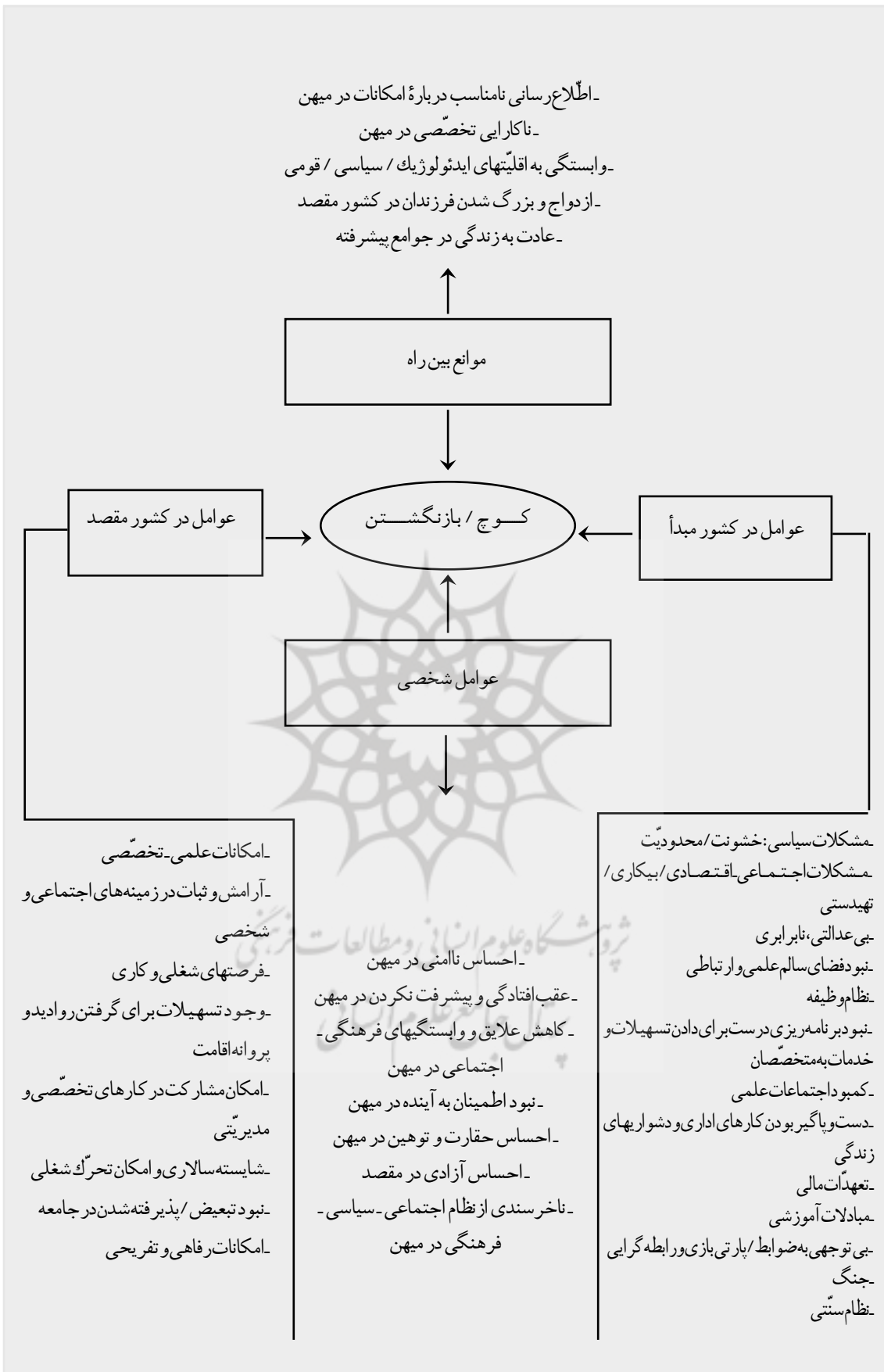
مطلوب، مسئولیتها

- ۴- شرایط کار: تسهیلات، تأمین اجتماعی، استقلال در کار، پیشرفت شغلی، جابه‌جایی شغلی، شغل دوم
- ۵- شرایط اجتماعی: امنیت اجتماعی، فساد، همبستگی، پذیرش، نابرابری، تمایزات قومی و نژادی، برخورد های اجتماعی، بیگانگی فرهنگی، انطباق‌پذیری، شرایط و سیاستهای پذیرش، تابعیت، جمعیت
- ۶- شرایط سیاسی: ثبات سیاسی، مشارکت سیاسی، امنیت، سیستم حکومتی، حقوق سیاسی و مدنی، سیاستهای اقتصادی و کنترل و نظارت‌های گوناگون، هویت ملی، سرکوب‌روشتفکران، روابط میان کشور مبدأ با کشورهای مهاجرپذیر
- ۷- عوامل عاطفی: همسر، خانواده، پیوندهای دوستی، وابستگی به پدر و مادر، احساسات میهن‌دوستانه
- ۸- شرایط فرهنگی: چگونگی نگرش به جهان، نظام‌های باور، باورهای ایدئولوژیک، تابوها و الگوهای رفتاری
- ۳- از میان پژوهشهای خارجی در دسترس، پژوهشی در سال ۱۹۷۳ (ترجمه طلوعی، ۱۳۷۹) در مورد نگرش دانشمندان و متخصصان خاورمیانه‌ای در آمریکا نسبت به

ب: پژوهشهای انجام شده در بیرون از ایران

- ۱- در کتاب مهاجرت بین‌المللی، بر پایه پژوهشهای اورت لی (Overt Lee) و دیگران، (وحیدی ۱۳۶۴) عوامل مؤثر بر کوچ مغزها از جهان توسعه نیافته به کشورهای پیشرفته و علل بازنگشتن آنان به میهن به گونه زیر ترسیم شده است:
- ۲- مؤلفان پژوهش فرار مغزها (عسگری و دیگران، کامینگز و...، ۱۹۹۷) شرایط اثرگذار در زمینه کوچ نخبگان و فرار مغزها را در هشت گروه زیر دسته‌بندی کرده‌اند:
- ۱- شرایط حرفه‌ای: بهره‌برداری از دانش حرفه‌ای، تسهیلات مادی برای کار حرفه‌ای، ارتباط با جامعه حرفه‌ای، امکان آشنایی با پیشرفتهای فنی، ضمانت برای بازگشت، ساخت اطلاعات نامتقارن مربوط به نیروی کار در دو کشور مبدأ و مقصد، دادن بورسیه دانشجویی به شرط بازگشت.
- ۲- شرایط اقتصادی: فاصله‌های درآمدی، مالیاتها، حمایتها، یارانه‌ها، مالیات بر مهاجرت
- ۳- شرایط زندگی: هزینه زندگی، سطح زندگی

* عضو هیأت علمی پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش و دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران-شمال

قوانین، سیاستها و چگونگی مدیریت خرد و کلان بویژه مدیریت منابع انسانی و نیز مسائلی مانند پویایی نظام اداری، شایسته‌سالاری، نبود نابرابری، وجود مشارکت و آزادیهای سیاسی و... در مهاجرت مؤثر است. جدول (۴) چگونگی اثر این عوامل را در این زمینه و پژوهشهای یاد شده نشان می‌دهد.

منابع فارسی:

- آراسته، حمیدرضا (۱۳۸۰)، بررسی رضایت شغلی و عوامل مهاجرت اعضای هیأت علمی فارغ‌التحصیل خارج از کشور، تهران، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
- آشفته، امیر، (۱۳۶۴)، برنامه‌ریزی فرهنگی و توسعه اقتصادی، تهران: دانشگاه تهران.
- ارمغان، سارا، و صدیقیان، زهرا، و ذوالفقاری، عطیه (۱۳۸۳)، بررسی علل مهاجرت جوانان نخبه به خارج از کشور، تهران: دانشکده فنی دکتر شریعتی.
- اولین گزارش ملی توسعه انسانی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۸)، تهران، سازمان برنامه و بودجه
- باقری، فریده (۱۳۷۵)، برآورد تابع مهاجرت هریس و تودارو بر پایه درآمد انتظاری و توسعه منطقه‌ای، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی.
- بیتیست و دیگران (۱۹۹۹)، «مهاجرت‌های علمی رویکردی جدید به مسئله فرار مغزها»، مترجم فتح‌الله پور موسوی (۱۳۸۰)، فصلنامه مطالعات راهبردی، ش ۱۴، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- بررسی پدیده مهاجرت نخبگان و متخصصان به خارج از کشور (۱۳۷۹) دبیرخانه شورای فرهنگی و اجتماعی.
- بررسی وضعیت علمی و فرهنگی ایرانیان ساکن آمریکا (۱۳۷۲)، نیویورک: نمایندگی دائم ایران در سازمان ملل متحد.
- بررسی وضعیت مهاجرت جوانان (۱۳۸۱)، سازمان ملی جوانان. تهران، مؤسسه اهل قلم.
- برنامه توسعه سازمان ملل، گزارش توسعه انسانی، (۱۹۹۶) ترجمه قدرت‌الله معمارزاده (۱۳۷۵)، تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- تحلیلی پیرامون مسئله فرار مغزها، (۱۳۷۸)، تهران: سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی. اداره کل امور فرهنگی ایرانیان خارج از کشور.
- تهرانیان، مجید (۱۳۵۰)، ملاحظاتی پیرامون جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی فرار مغزها، گزارش شماره ۷، تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- جان بخش، جواد (۱۳۵۳)، علل مهاجرت پزشکان به خارج از سال ۱۳۲۱ تا ۱۳۵۳، تهران: دانشگاه تهران، دانشکده بهداشت.
- درآمدی بر خروج نیروهای متخصص یا پدیده فرار مغزها (خرداد

علل کوچ ایشان صورت گرفته که در آن بر پنج عامل بعنوان برجسته‌ترین عوامل انگشت گذاشته شده است:

- ۱- رسیدن به استانداردهای بالای زندگی (۶۰/۶ درصد)
 - ۲- بهتر کردن فرصتها برای کودکان (۴/۶۸ درصد)
 - ۳- ناکافی بودن فرصتهای پژوهشی در میهن (۴۳/۸ درصد)
 - ۴- کنجکاوای در مورد ایالات متحده (۴۶/۸ درصد)
 - ۵- ناخرسندی از شرایط سیاسی در میهن (۳۷/۵ درصد)
- دیگر علتهای آنها به نابرابریهای اقتصادی، اجتماعی و شغلی در میهن مربوط بوده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

چنان که پیش از این گفته شد، برای بررسی نظرات گروههای کوچنده، از پژوهشهای انجام یافته در این زمینه بهره گرفته شده است. از میان پژوهشهای موجود ۲۴ مورد که در زمینه عوامل و انگیزه‌های کوچ نخبگان بوده برگزیده شده و مورد کند و کاو قرار گرفته است.

سپس سببهای کوچ، دسته‌بندی و طبقه‌بندی و به انگیزه‌های گریز نخبگان پرداخته شده است. در پایان، چهار عامل اصلی کوچ نخبگان به شرح زیر شناخته شده است:

الف) عوامل علمی

مواردی چون امکان ادامه دادن تحصیل و پژوهش، جو علمی، فضای دانشگاهها، نظام گزینش دانشجو، نبود یا وجود بانکهای اطلاعاتی و مانند آن که در ۲۳ پژوهش یاد شده مورد تأکید قرار گرفته و شرح آن در جدول (۱) آمده است، عوامل علمی کوچ نخبگان به‌شمار می‌رود.

ب) عوامل اقتصادی

بر پایه پژوهشهای یاد شده، چگونگی معیشت، تسهیلات زندگی، میزان درآمد، تسهیلات و رفاه اقتصادی از عوامل اقتصادی کوچ نخبگان است. این عوامل با جزئیات آنها در جدول (۲) نشان داده شده است.

پ) عوامل فرهنگی، اجتماعی

مواردی چون مناسبات فرهنگی و اجتماعی، پیوند با خانواده، استواری یا سستی آن، ایدئولوژی، مذهب، رفتارهای عاطفی و انسانی و... در بروز پدیده کوچ نقش دارد. این موارد در جدول (۳) به خوبی نمایان است.

ت) عوامل سیاسی، مدیریتی

- گزارش فرار مغزها، (۱۳۷۹)، تهران: وزارت امور خارجه، اداره کل امور دانشجویی و بورسها.
- متی، محمد هادی (۳۰ مرداد ۱۳۷۹)، روابط بین‌الملل، کالبد شکافی يك تحوّل، تهران: ایران.
- محسنی، دکتر منوچهر، (۱۳۷۹)، بررسی آگاهیه‌ها، نگرشها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در تهران. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مهاجرت نخبگان، (۱۳۸۲)، تهران: دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی فرهنگی و اجتماعی.
- مهدیانی، علیرضا، (۱۳۸۰)، بررسی عوامل مؤثر در گرایش اعضای هیأت علمی جهت مهاجرت به خارج از کشور، تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، مرکز تحقیقات علمی کشور.
- نصفت، مرتضی (۱۳۵۴)، سنجش افکار دانشجویان کشور، تهران: دانشگاه تهران.
- نظرات تحقیقی و انتقادی در باب تهدیدها و فرصتهای فرهنگی و راه کارهای استفاده از این فرصتها، (۱۳۸۰)، تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- هدایتی، علی اصغر، (۱۳۶۴)، اقتصاد جمعیت، رساله دکتری، تهران: دانشگاه تهران.
- هسلین، فرانسیس و گلداسمیت، مارشال، (۱۹۹۶)، سازمان فردا، ج ۲ ترجمه فضل‌الله امینی، تهران: نشر فردا.
- وحیدی، پریدخت، (۱۳۶۴)، مهاجرت بین‌المللی و پیامدهای آن، تهران: وزارت برنامه و بودجه.
- مقاله‌ها:**
- اسدی، جمشید (۱۳۷۴) «فراری دادن مغزها نه فرار مغزها»:
ماهنامه گزارش، ش ۵۶.
- «آمریکا و سالی يك میلیون مهاجر»، (۱۳۶۴): صنعت حمل و نقل، ش ۳۵.
- امینی، امیر هوشنگ (۱۳۸۰)، «صنعت و فرار مغزها»: ماهنامه اتاق بازرگانی، ش ۵.
- بالدوین، جورج، «فرار مغزها یا فزونی مغزها»، ترجمه و اقتباس جمشید صداقت کیش، (۱۳۴۹)، ثروت ملل، س ۶، ش ۶۵.
- بالدوین، جورج، (۱۳۵۶)، «مسئله تحصیل در خارج و پیامدهای سیاسی آن» ماهنامه مسائل جهان، س ۵، ش ۵ و ۶.
- بالدوین، جورج، (۱۳۴۹)، «فرار یا سرریز مغزها»، ترجمه رحمت‌الله مقدم مراغه‌ای، نگین، ش ۳.
- بزرگمهر، مهدی، (۱۳۷۵)، «مهاجران بلند پایه»، ترجمه فروزنده صالحی، جامعه سالم، س ۶، ش ۳۰ (۱۳۷۵).
- پورزند، سعید، (۱۳۷۹)، فرار مغزها، ایران س ۶، شماره ۱۵۸۱.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۱). «بحران نخبگان (گروه‌های مرجع) در ایران»، برداشت اول، فصلنامه مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست
- تهران: کمیسیون مشورتی شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- ذاکر صالحی، غلامرضا (۱۳۷۹)، مهاجرت نخبگان، تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- رحمت، جهان‌شاد (۱۳۸۱)، بررسی پدیده مهاجرت نخبگان و متخصصین ایرانی به خارج از کشور، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- سلجوقی، خسرو (۱۳۷۹)، مهاجرت نخبگان، علل و راهکارها، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور. معاونت امور فرهنگی، آموزشی و پژوهشی.
- شریفی، منصور، (۱۳۷۸)، بررسی گرایش اعضای هیأت علمی دانشگاه‌های تهران به مهاجرت از کشور، تهران: دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی.
- شمیم، محمد علی (۱۳۶۵)، تحولات نیروی انسانی، اشتغال و مهاجرت در فاصله سالهای ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷، تهران: دانشکده علوم اجتماعی و تعاون.
- صالحی، فروزنده، (۱۳۷۱)، مروری بر پدیده فرار مغزها و علل و عوامل مترتب بر آن، تهران: دانشگاه تهران. دانشکده علوم اجتماعی.
- طایفی، علی، (۱۳۸۰)، گزارش طرح نیازسنجی نیروی انسانی متخصص، تهران: مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
- طلوع، ابوالقاسم (۱۳۸۰)، فرار مغزها، جذب مغزها، گردش مغزها، تهران: مرکز تحقیقات علمی کشور.
- عباسی شوازی، محمد جلال (۱۳۶۹-۱۳۷۰)، فرار مغزها، تهران: دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی
- علل مهاجرت نخبگان به خارج (۱۳۸۱)، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دبیرخانه شورای فرهنگی عمومی، معاونت پژوهشی و آموزشی.
- علیزاده، محمد و کازرونی، کاظم، (۱۳۶۳)، مهاجرت و شهرنشینی در ایران، تهران: سازمان برنامه و بودجه، دفتر جمعیت و نیروی انسانی.
- فرجادی، غلامعلی، (۱۳۶۱)، تحصیل در خارج از کشور و مهاجرت، بررسی جنبه‌های اقتصادی تحصیل دانشجویان ایرانی در آمریکا، تهران: سازمان برنامه و بودجه، معاونت برنامه‌ریزی و ارزشیابی، دفتر برنامه‌ریزی اجتماعی و نیروی انسانی.
- کاظمی‌پور، شهلا، (۱۳۷۹)، «زمینه‌ها و بسترهای علمی و اجتماعی فرار مغزها، بررسی آثار و پیامدها»، سمینار بررسی مسائل، مشکلات و چشم‌اندازهای آتی اشتغال دانش‌آموختگان آموزش عالی در ایران، تهران: وزارت علوم، تحقیقات و آموزش عالی.
- کریمی، معصومه (۱۳۵۲)، مهاجرت مغزها، تهران: دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی
- کلس، آدرین، مهاجرت، رشد جمعیت و توسعه ترجمه سعید کیاکجوری (۱۳۶۵)، یاسوج، سازمان برنامه و بودجه.

- جمهوری. س ۱، ش ۲
- تومینایی، ویدا، (۱۳۷۹)، «مروری بر علل مهاجرت و پیامدهای آن»، زیتون، ش ۱۵۶.
- جعفری، عباس، (۱۳۷۲)، فرهنگ بزرگ، تهران: گیتاشناسی.
- حسنی نژاد، سید مرتضی و کافی، کامه، (۱۳۸۲)، ابعاد فرار مغزها در جهان و ایران، بازنگری آمارها، اطلاعات سیاسی، اقتصادی، ش ۱۹۱-۱۹۲.
- حضوری، علی، (۱۳۷۵)، «مهاجرت از ایران»، جامعه سالم، ش ۲۶.
- حقانی، مهری، (۱۳۸۳)، مهاجرت دانشگاهیان، گذری بر معیشت استادان دانشگاه و پیامدهای آن، تهران: روزنامه ایران، ش ۲۸۹۲.
- حمید. حمید، (۱۳۵۲)، بحرانها و امکانات تعلیم و تربیت در جهان سوم، تهران: پیام.
- حمیدیان، میر حسین، کوچ مجازی *www. Webnegasht. Com* (12/26/2004)
- خفاجی، فریال، (۱۳۸۰)، آخرین قطار به الدورادو، پیام یونسکو، ش ۳۴۲.
- خوش نمک، زهره، (۱۳۸۲)، «مسافران هفت خوان در خیابانهای پاریس»، شرق، ش ۶۹.
- داگلاس، ای جی و دیگران، «نظریه‌های مهاجرت بین‌المللی و بازنگری و ارزشیابی»، ترجمه پریدخت و حیدری (۱۳۷۲)، مجله گزیده مسائل اقتصادی و اجتماعی، ش ۷ و ۸.
- دهقان، مهدی (۱۳۸۲)، «از فرار مغزها تا پدیده نو و ناشناخته مبادله مغزها»، ش ۱۹۱-۱۹۲.
- رئیس دانا، فریبرز، (۱۳۷۰)، «بازگشت متخصصان، جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی»، جامعه سالم، ش ۲.
- راد، مانی، (۱۳۸۳)، «ایران بزرگترین صادرکننده نخبه به جهان»، جمهوری، ش ۴.
- رادفر، ابوالقاسم، (۱۳۸۳)، ماهنامه گزارش گفت و گو (مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدن‌ها) س ۳، ش ۱۳.
- راستین، منوچهر، (۱۳۵۶)، «مهارت، يك مسئله جهانی»، مسائل جهان، س ۵، ش ۷.
- رحیمی، ناصر (۱۳۵۰) «آموزش و پرورش و رابطه آن با مسئله مهاجرت شایستگیها»، مدیریت امروز، ش ۱۳۴.
- رونقی، حسینعلی، (۱۳۵۲) مجله نظام پزشکی، س ۳، ش ۱.
- رونقی، حسینعلی (۱۳۵۷)، «چند پزشک ایرانی در امریکا به سر می‌برند؟» همشهری، ش ۱۰۰۶ (۱۰ تیر ۱۳۷۵).
- سلطانی، احسان، (۱۳۸۰)، «جهانگردان بسیار ماهر» ماهنامه اتاق بازرگانی، ش ۵.
- شهیدزاده، دکتر حسین، (۱۳۷۰)، «فرار مغزها، مشکل بزرگ جهان سوم»، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، ش ۴۶-۴۵.
- شیائوهانگ، وای، (۱۳۷۲)، «تحلیلی تجربی از فرار مغزهای دانشجویان به ایالات متحده، ترجمه گروه فرهنگی، مجله راهبردی، س ۲، ش ۲.
- صابکار، محمد (۱۳۸۰)، «صنعت نرم‌افزار هند و معضل فرار مغزها»، تحلیل گران تکنولوژی ایران، ترجمان اقتصادی، س ۳، ش ۱.
- صحرايي، فریبا، (۱۳۷۵)، «آیا نام فخر آوران المپیادها به پرونده فرار مغزها پیوسته است؟»، همشهری، ش ۱۰۱۳.
- طایفی، علی، (۱۳۷۲)، «ایران و مهاجرت»، همشهری، ش ۲۷۱.
- طایفی، علی، (۱۳۷۸)، «مسائل فرهنگی علمی و پژوهشی در ایران»، فصلنامه رهیافت، ش ۲۱.
- طایفی، علی، (۲۰ آبانماه ۱۳۸۱)، فرار مغزها یا شکار مغزها، ایران امروز.
- طایفی، علی، «ایرانیان مهاجر در امریکا، تهران»: همشهری، ش ۲۷۷.
- طایفی، علی، (۱۳۸۱)، «بررسی خروج نخبگان از کشور»: هفته‌نامه برنامه، شماره ۶.
- طایفی، علی، (اردیبهشت ۱۳۷۹)، «نگرش نظام‌گرا در بررسی عوامل مؤثر بر خروج نیروهای متخصص از کشور (فرار یا شکار مغزها)»: سمینار بررسی مسائل و مشکلات و چشم‌اندازهای آتی اشتغال دانش‌آموختگان آموزش عالی در ایران.
- عباس‌زادگان، سید محمد، (۱۳۷۹)، «مسئله فرار مغزها در ایران»، همشهری (۱۳۷۹/۲/۲۶).
- «علل و انگیزه‌های فرار مغزها از کشورهای جهان سوم و راههای جلوگیری از آن» (۱۳۶۸)، مجله اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی، ش ۷.
- غفوری، علی و اکبری، حمید، (۱۳۷۸)، «مهاجرت نخبگان، تأثیرات، علل و راهکارها»، طب و تزکیه، ش ۲۵.
- «فرار مغزها و چگونگی کم و کیف گسترش آن» (۱۳۷۸)، مرکز تحقیقات و بررسیهای اقتصادی اتاق ایران، ماهنامه اتاق بازرگانی، ش ۸، صفحات ۱۰ تا ۱۴، برگرفته از نشریه Finance and Development صندوق بین‌المللی پول، ژوئن ۱۹۹۹.
- فرار مغزها، برد با کیست؟ (۱۳۶۳)، گزیده مسائل اقتصادی-اجتماعی، ش ۳۱.
- فرجادی، غلامعلی، (۱۳۷۰)، «فرار مغزها و اثرات آن در کشورهای جهان سوم»، سمینار برنامه‌ریزی و توسعه.
- فولادی، محمد، (۱۳۸۳)، «بررسی پدیده فرار مغزها»، آثار و پیامدهای آن، معرفت، ش ۵۳.
- قاضی‌زاده، ناصرالدین، (۱۳۷۹)، «جستاری بر پدیده ایرانیان خارج از کشور»، حیات نو (۷۹/۵/۲۲)
- کابک خبیری، (۱۳۸۳)، «نگرشی نو بر پدیده مهاجرت و راه‌کارهای برخورد با آن»، گاهنامه برداشت اول، س ۱، ش ۲.
- «کمیتة علم و تکنولوژی و مسئله فرار مغزها»، (۱۳۵۳)، تهران:

- موسوی، افشین، «بی‌صبری تحصیل‌کردگان برای مهاجرت»، ترجمه فریدون نخعی، (۱۳۷۹)، عصر آزادگان، ش ۱۵۲.
 - نایبی، محمد مهدی و برقی، فاطمه، (۱۳۸۱)، «مهاجرت مغزها و اثر عوامل فرهنگی و سیاسی»، مقالات اولین همایش ملی استعدادهای درخشان در ایران، شیراز: دانشگاه شیراز.
 - نراقی، احسان، (۱۳۴۶)، زبان مهاجرت دانشمندان برای اقتصاد کشورهای در حال توسعه: اکونومیست، س ۱۱، ش ۷۲.
 - نراقی، احسان، (۱۳۵۵)، «ابعاد فرهنگی در تحقیقات علمی و اجتماعی»: راهنمای کتاب، س ۱۹، ش ۴.
 - نراقی، احسان، (۱۳۴۶)، «فرار نیروی علمی و مغزی جهان سوم»، تهران: فردوسی، ش ۸۳۷

منابع انگلیسی:

- Abd- Ella, M. and other, (1981). **Needs of Foreign Students from Developing Nation at U.S. Colleges and Universities**. Washington, D.C. National Association of Foreign Students Affairs.
 - Carrington, William J. and Enrica Detragiache "How Extensive is the Brain Drain?" *Finance & Development*. June 1999, Vol 36, No.2.
 - **Education Quarterly Review, Vol 6 No, 3**, "Brain Drain and Brain Gain: the Migration of Knowledge Workers from and to Canada", Spring 2000, <http://www.statcan / ca/ English/ indepth/ 81-003/feature/ eqhi 200006003 sla a01. html>.
 - **Finance and Development** June 1999
 - **International Migration Today**, (1988) Vol, 1. "Trends & Prospects", Ed. by Regional Repleyard.
 - Meyer, J. and Mercy Brown (1999). "Scientific Diasporas a new Approach to the Brain Drain" **World Conference on Science UNESCO, ISCU** 1999.
 - Sabbag & Alavi. (1992). Hith Status Iranians in U.S.A. **Iranian Studies Journal**. pp. 4-35.
 - Smith, T. (1995) "How well does Economic Theory Explain International Migration?" **Conference of Immigration**. New York.
 - Salt. J. (1997). "International Movements of the Highly Skilled. OECD". **Occasional Papers**. No. 3.
 - Sami, Mahroum (2002). "Europe and the Challenge of the Brain Drain", www.jrc.es/iptsreport/vol29.
 - Saxenian. A. "Brain Drain or Brain Circulation" **Modern Asia Series**. Harvard University. Asia Center. 2000.
 - World Bank. (1995). **World development Report** 1995, Washington D.C.U.S.A

مسائل جهان، ش ۱، س ۲.
 - کنیک، الکساندر، (۱۳۷۵)، «سیر تحولی علم و تکنولوژی بعد از جنگ جهانی دوم»، ترجمه فاضل لاریجانی، فصلنامه رهیافت، ش ۱۳.
 - کین، هال، (۱۳۷۵) «ارواح آواره بشری»، ترجمه علی اصغر زرگر، همشهری، ش ۱۰۲۴.
 - گ. سکروف، (۱۳۴۸)، «شکار مغز»، ترجمه ترانه مادرشاهی، مجله سخن، س ۲۴، ش ۵.
 - «گزارشی از فرار مغزها در ایران و جهان»، (۱۳۸۲) چیستا، ش ۴۶۱ و ۵۶۱.
 - گودرزی، محسن و فیض اربابی: اسماعیل (۱۳۶۹)، «خروج نیروهای متخصص از کشورهای جهان سوم»، گزیده مقالات سازمان برنامه و بودجه، معاونت امور اقتصادی، دفتر جمعیت و نیروی انسانی.
 - گی هر مه، «مهاجرت مغزها»، ترجمه خلیل هراتی، (۱۳۵۱) نگین، س ۷، ش ۹۱-۹۲.
 - «مجموعه مقالات سمینار تحقیق و توسعه»، وزارت فرهنگ و آموزش عالی، پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران، تهران: تیرماه ۱۳۶۸.
 - محسنی، رضا علی، (۱۳۸۱)، «پدیده مهاجرت و فرار مغزها، علل و جنبه‌های آسیب‌شناختی آن»، اطلاعات سیاسی، اقتصادی، ش ۱۷۵-۱۷۶.
 - مزرعتی، محمد، (۱۳۷۹)، «آثار اقتصادی مهاجرت و فرار مغزها»، ایران س ۶، ش ۱۶۹۴.
 - مسی، داگلاس، (۱۳۶۴)، «نظریه‌های مهاجرت بین‌المللی»، بازنگری و ارزشیابی.
 - منتظر، غلام‌علی، (۱۳۸۲)، «فرار مغزها، صدور اندیشه، استعداد، خلاقیت»، دومین سمینار علم، تکنولوژی و توسعه، تهران: دانشگاه صنعتی امیرکبیر.
 - منشی طوسی، محمد تقی و مدرس، علی، (۱۳۸۰)، «الگوهای سکوتی ایرانیان در ایالات متحده آمریکا»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ش ۶۱.
 - «مهاجران ایرانی، رفته‌ها و بازگشته‌ها»، (۱۳۷۴) پیام امروز، ش ۸.
 - «مهاجرت دانشمندان اروپای غربی به آمریکا»، (۱۳۴۴) بورس، س ۳، ش ۲۵۵.
 - «مهاجرت و فرار مغزها» (زمستان ۷۸)، طب و تزکیه، ش ۳۵، صص ۱۱۶ تا ۱۱۹.
 - مهاجری، محمد (۱۳۷۹)، «فرار مغزها، فرار قلبها»، کیهان (۷۹/۱۲/۱۳).
 - موسوی زارع، مهدی، (۱۳۷۸)، «بررسی وضعیت تحصیل کرده‌های ایرانی خارج از کشور»، مجموعه مقالات اولین کنفرانس علمی بررسی مسائل پژوهشی کشور، مرکز تحقیقات علمی کشور.

جدول ۱- عامل علمی (امکان ادامه دادن تحصیل - امکانات پژوهشی - جو علمی - فضای دانشگاهها...)

ردیف	مقصد	شماره پژوهش‌های مورد بررسی	ردیف	مبدأ	شماره پژوهش‌های مورد بررسی
۱	ارزش بالای مشاغل علمی	۳	۱	ارزش پایین مشاغل علمی و نبود جو مناسب علمی	۲۱،۲۲،۳
۲	شرایط مناسب برای کارهای علمی	۲۱،۱۶،۱۳،۳	۲	ناهماهنگی میان تخصص و آموزش با نیازهای جامعه و اشتغال	۲۱،۱۱،۹،۳
۳	کسب تخصص، ادامه تحصیل و امکان پیشرفت در آن	۲۱،۱۸،۱۶،۳	۳	کمبود ظرفیتهای تحقیقاتی و امکانات علمی پژوهشی	۷،۱۰،۱۱،۱۷،۱۸،۱۱
۴	امکانات پژوهشی و آموزشی و تخصصی	۲۱،۱۷،۲۲،۱۸،۳	۴	مشکلات گزینش دانشجو و ناهمخوانی آموزش مدرسه‌ای و آموزش فنی در دبیرستانها	۲۱،۷
۵	بهره‌برداری از دانش حرفه‌ای	۱۳	۵	نگرانی از ایستایی رشد علمی و ادامه تحصیل	۲۱،۱۸،۱۱،۷۷
۶	ارتباط با جامعه حرفه‌ای	۱۳	۶	نگرانی از به‌هم‌رفتن تخصص	۷
۷	سیستم آموزشی کارآمد	۱۸	۷	نبود نظام بهره‌گیری از توان علمی و پژوهشی متخصصان	۱۰
۸	آزادی آکادمیک (علمی)	۲۱،۱۸	۸	عدم مصرف بهینه بودجه‌های پژوهشی و ناکافی بودن آن	۲۱،۱۰
۹	وجود بانکهای اطلاعاتی	۲۱	۹	پایین بودن سطح علمی در دانشگاهها، نظام کهنه و ایستای آموزشی، بد بودن کیفیت آموزش	۲۱،۱۱
۱۰	بالا بودن سطح علمی	۲۱	۱۰	نبود استادان مجرب و کارآموده (بویژه در رشته‌های فنی)	۲۱،۱۱
۱۱	فراهم بودن امکان بروز استعدادها	۲۱	۱۱	افزایش روزافزون دانشجو	۲۱،۱۷
			۱۲	نبود دسترسی به کتابخانه‌های غنی و بانکهای اطلاعاتی	۲۱،۱۷
			۱۳	نبود دسترسی به اسناد و منابع علمی	۲۱،۱۷
			۱۴	فرصتهای ناکافی مطالعاتی	۲۱،۱۹
			۱۵	کمبود اجتماعات علمی	۲۱،۲۲
			۱۶	کنکور و آزمونهای ورودی	۲۱،۱۱
			۱۷	نبود یا محدود بودن آزادیهای آکادمیک	۲۱،۱۸
			۱۸	تفاوتهای نظام آموزشی با الگوهای	۲۱،۱۲
			۱۹	محوریت منافع و سودخواهی اقتصادی در فرآیند پژوهش	۲۱

۲۱	کمبود شخصیت‌های علمی	۲۰	
۲۱	فرستاده نشدن دانشجویان برای تحصیلات تکمیلی در دوره‌های کوتاه مدت	۲۱	
۲۱	محدودیت فضای پژوهش	۲۲	
۲۱	نبود فرصت‌های حرفه‌ای و پایگاه‌های اطلاعاتی کار یابی برای دانش‌آموختگان	۲۳	
۲۱	ناتوانی دانش‌آموختگان در حل کردن مسائل جامعه	۲۴	
۲۱	افزایش ساعات کار هفتگی استادان و کم شدن میزان مطالعات و پژوهش‌های آنان	۲۵	
۲۱	نبود سیاست‌های علمی-پژوهشی مشخص	۲۶	
۲۱	نبود مبادلات آموزشی با کشورهای پیشرفته	۲۷	

جدول ۲- عامل اقتصادی (شغل - در آمد - تسهیلات و رفاه و...)

ردیف	مقصد	شماره پژوهش‌های مورد بررسی	ردیف مبدأ	شماره پژوهش‌های مورد بررسی
۱	وجود فرصت‌های شغلی بابلور به آن	۲۲، ۱۸، ۵	۱	۲۱، ۲۰، ۱۸، ۹، ۸، ۷، ۵
۲	برابری در استخدام	۱۸	۲	۲۱، ۶، ۴، ۱۲
۳	امکان مشارکت در امور تخصصی و مدیریتی و پیشرفت‌های شغلی-جابه‌جایی شغلی، شغل دوم	۱۳، ۲۲	۳	۵، ۱۶
۴	امکانات کسب درآمد-جاذبه‌های مادی، تسهیلات مادی برای کار حرفه‌ای	۲، ۱۰، ۱۳، ۲۹، ۲۲، ۲۱	۴	۱۸
۵	استقلال در کار- آزادی شغلی	۱۶، ۱۳	۵	۱۰، ۵

۶	مالیات	۱۳	۶	کمی حقوق (اختلاف سطح زندگی، نابرابری ارزش ریال و دلار، متناسب نبودن درآمدها با هزینه زندگی، افزایش شکاف طبقاتی، متعادل نبودن دستمزدها در بخش خصوصی و دولتی	۲۱،۱۸،۱۷،۱۳،۱۰،۹،۶
۷	تعادل هزینه و درآمد رفاه اقتصادی	۱۸	۷	مشکل مسکن	۲۱،۳
۸	تسهیلات و امکانات فراوان زندگی، تأمین اجتماعی	۶،۹،۱۳،۱۷،۱۸،۱۹	۸	مالیات	۱۳
۹	شرایط و تسهیلات برای فرزندان	۹	۹	تعهدات مالی	۲۲
۱۰	حمایتها، یارانهها	۱۳	۱۰	نبود امکانات و تسهیلات زندگی	۲۱،۷،۶
۱۱	امکانات رفاهی و تفریحی	۲۲	۱۱	دادن بورسیه دانشجویی به شرط بازگشت	۱۳
۱۲	قیاس شرایط زندگی در مقصد با امکانات موجود در ایران-سطح زندگی بهتر	۲۱،۹	۱۲	نابسامانی در پرداخت مقرری و شهریه دانشجویان	۹
۱۳	فضای مناسب کاری	۲۱	۱۳	پایبند نبودن سازمان بورس دهنده به اجرای تعهدات	۹
۱۴	نرخ بالای امید به زندگی	۲۱	۱۴	تنگدستی اقتصادی-عقب افتادگی عمومی اقتصاد کشور-ساختار تک محصولی اقتصاد	۲۱
۱۵	برخورداری از شرایط بهداشتی بهتر و مناسبتر	۲۱	۱۵	نابرابری امکانات در سطح کشور	۲۱
۱۶	رشد و توسعه اقتصادی کشورهای مهاجرپذیر	۲۱	۱۶	سیاستهای اقتصادی	۱۳
			۱۷	دوری راه، نبود امکانات مسافرت مستقیم و متناوب، بالا بودن هزینه رفت و آمد	۲۱

جدول ۳- عامل فرهنگی - اجتماعی - ایدئولوژیک
(مناسبات فرهنگی، اجتماعی، ایدئولوژیک، خانواده، دوستان)

ردیف	مقصد	شماره پژوهش‌های مورد بررسی	ردیف	مبدأ	شماره پژوهش‌های مورد بررسی
۱	بیگانگی فرهنگی، پذیرش فرهنگ کشور مقصد و غربی شدن، ظواهر فریبنده کشورهای پیشرفته، الگوسازی و الگوپذیری، انطباق‌پذیری	۲۱،۱۳،۱۱،۳،۱	۱	عوامل فرهنگی، اجتماعی محیط	۲۱،۱
۲	گسسته شدن پیوندهای فرهنگی و اعتقادی و تخریب مبانی فکری	۹	۲	ناخرسندی از چگونگی گذران اوقات فراغت	۵
۳	تحقیر هویت ملی در خارج (در کشور مقصد)	۲۰،۱۵،۱۳	۳	سرخوردگیهای فرهنگی، اجتماعی	۷
۴	منزلت اجتماعی بالا	۵	۴	آرمان‌خواهی و احساس دین به مردم و خانواده	۸
۵	امنیت اجتماعی و محفوظ بودن جایگاه دانشمندان	۲۱،۱۱	۵	تغذیه نشدن فرهنگی و خبری و ارتباطی ایرانیان مقیم خارج	۹
۶	نقش همسر و همراهان و دوستان ساکن در مقصد	۲۱،۱۳،۹	۶	فرهنگ ناکارآمد	۱۸
۷	تشویق خانواده‌ها به نیامدن و ترغیب به ماندن در مقصد با ذکر دشواریهای گوناگون در میهن، تشویق و مهاجرت اقوام و دوستان	۱۸،۹	۷	نظام سنتی	۲۲
۸	آینده‌فرزندان و بهتر کردن فرصتهای برای آنان، تحصیل همسر و فرزندان	۲۱،۱۹،۱۶،۳	۸	مشکلات هویتی در کشور، کاهش انگیزه و تعهد برای خدمت	۲۱،۲۲
۹	عادت به محل تحصیل	۹	۹	کاهش دلبستگی‌ها و وابستگیهای فرهنگی و اجتماعی در میهن	۲۲
۱۰	جاه‌طلبی و بلندپروازی جوانان و خطرپذیری آنان	۸،۲۰	۱۰	منزلت اجتماعی پایین	۵
۱۱	کنجکاو	۱۹،۱۶،۲۰	۱۱	فضای اجتماعی نامناسب - نابرابریهای اجتماعی	۱۱
۱۲	احساس آزادی در مقصد، آرامش و ثبات در زمینه‌های اجتماعی و شخصی، نبود برخورد‌های اجتماعی ناپه‌نجار	۲۱،۲۲	۱۲	تمایزات قومی و نژادی، احساس تبعیض اجتماعی	۲۱،۱۳
۱۳	دانستن زبان بیگانه، انتقال فرهنگ از راه زبان بیگانه	۲۱	۱۳	توجه نشدن به شأن و ارج دانش و دانشمند	۲۰۷۲۱،۱۱
۱۴	نبود تمایزهای قومی و نژادی	۲۱	۱۴	احساس حقارت و توهین در کشور	۲۲
			۱۵	باورهای ایدئولوژیک، شیوه نگرش به جهان و تفاوت دو محیط در این زمینه	۲۱،۱۳

۱۳	تابوها و الگوهای رفتاری (حرامها و حلالها)	۱۶	
۲۱،۱۳	خانواده، وابستگی به پدر و مادر، پیوندهای دوستی	۱۷	
۱۳	مسئولیتها	۱۸	
۲۱،۱۳	میهن دوستی	۱۹	
۸	نپذیرفتن برخی از هنجارهای جامعه	۲۰	
۲۲	روزمرگی و بی تنوع بودن محیط	۲۱	
۲۲×۲۱،۱۸،۶	نگرانی از آینده (خود و خانواده)	۲۲	
۲۱	فشار عوامل فرهنگی و فکری، ناهمگونی فرهنگی داخل و خارج	۲۳	
۲۱	احساس ناکارایی	۲۴	
۲۱	ناآگاهی از فرهنگ خودی	۲۵	
۲۱	تردید در نظام ارزشی جامعه	۲۶	
۲۱	بی اعتقادی و بی تفاوتی مذهبی و ملی	۲۷	
۲۱	حاشیه نشینی اجتماعی (تحصیل کرده در خارج، خود را در میهن بیگانه حس می کند)	۲۸	
۲۱	افزایش جمعیت	۲۹	

جدول ۴- عامل مدیریتی - سیاسی

ردیف	مقصد	شماره پژوهش های مورد بررسی	ردیف	مبدأ	شماره پژوهش های مورد بررسی
۱	ثبات و شرایط مناسب سیاسی	۲۱،۱۳،۹	۱	بدبینی نسبت به آینده سیاسی	۱۹،۲
۲	مشارکت سیاسی، حقوق سیاسی و مدنی افراد جامعه	۱۳	۲	بی توجهی مسئولان	۶
۳	رابطه کشور مهاجرپذیر با کشور مهاجر فرست	۱۳	۳	سرخوردگیهای سیاسی	۷
۴	تضعیف فرهنگها و هویت های متکثر موجود	۲۰	۴	شرایط سیاسی، (نبود ثبات سیاسی، جناح بندی سیاسی و تقسیم بندی به خودی و غیر خودی، نبود تعادل سیاسی، نبود آزادیهای سیاسی، فضای نامناسب سیاسی)	۱۷،۱۶،۱۳،۱ ۲۰،۱۱،۹،۲۱
۵	روند جهانی شدن، از میان رفتن مرزهای پیشین سیاسی	۲۰	۵	سیاسی شدن فضای دانشگاهها به گونه نامناسب	۱۵

۶	قوانین و مقررات آسان و مناسب	۹	۶	خدمات زیربنایی اندک	۲
۷	سیاست‌های مناسب در زمینه پذیرش، تابعیت و جمعیت	۱۳	۷	نبود امنیت فکری، برخورد نامناسب با اندیشمندان و روشنفکران	۱، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۲
۸	توجه به مهارت و شایستگی	۱۸	۸	انواع کنترل‌ها و نظارت‌ها، کمبود امنیت قضایی و فردی، احساس ناامنی در میهن، خشونت، نبود آزادی فردی، محدودیت‌ها	۱، ۱۳، ۱۸، ۲۲، ۷، ۲۲
۹	آزادی‌های سیاسی	۱۸	۹	جنگ	۲۲، ۲۱
۱۰	نظام اداری پویا	۳	۱۰	نظام و وظیفه (و مشکلات خروج از کشور)	۹، ۳
۱۱	برابری / پذیرفته شدن در جامعه مقصد	۲۲	۱۱	نبود نظارت درست بر وضع دانشجویان در کشور محل تحصیل	۹، ۷
۱۲	خدمات زیربنایی فراوان	۳	۱۲	ناپایدار بودن مقررات و قوانین	۹، ۱۱، ۲۱
۱۳	مقبولیت	۱۳	۱۳	بی‌ثباتی مسئولان	۹
۱۴	تسهیلات در زمینه دادن روایید و پروانه اقامت	۲۲	۱۴	وجود مدیران ضعیف در رأس امور علمی و اجرایی، رانتهای علمی و سوء استفاده مدیران از روابط مدیریتی	۱۴، ۱۵، ۲۱
			۱۵	رانتهای علمی و سوء استفاده مدیران از روابط مدیریتی	۱۳
			۱۶	درخواست تضمین برای بازگشت	۱۸، ۱۳، ۲۲
			۱۷	بی‌عدالتی، پارتی‌بازی، تبعیض، بی‌توجهی به ضوابط، رابطه‌گرایی	۳، ۷
			۱۸	برخورد نامناسب مسئولان اداری با متخصصان	۱۳
			۱۹	فساد	۱۳
			۲۰	نبود همبستگی	۸
			۲۱	دشوار بودن مدیریت نخبگان	۹، ۲۱
			۲۲	انتشار اخبار و اطلاعات تنش‌زا درباره اوضاع کشور برای ایرانیان مقیم خارج از راه رسانه‌های همگانی	۲۲
			۲۳	دست و پاگیر بودن کارهای اداری	۲۱
			۲۴	دگرگونی‌های برخاسته از انقلاب	۲۱
			۲۵	حاشیه‌نشینی نخبگان	۲۱
			۲۶	وجود گزینش‌های پیاپی	۲۱
			۲۷	تمرکزگرایی بیش از اندازه	۲۱
			۲۸	ضعف برنامه‌ریزی، نبود سیاست‌های راهبردی مشخص در توسعه منابع انسانی	۲۱
			۲۹	ضعف مدیریت	۲۱
			۳۰	ایدئولوژیک شدن ساختار جذب نیروی انسانی	